

CONTRIBUȚII LA ISTORIA LEGIUNII A XI-A CLAUDIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL II-LEA

DE

M. ZAHARIADE

La evenimentele desfășurate în Imperiul roman la sfârșitul secolului al II-lea, soldate cu victoria finală și consolidarea domniei lui L. Septimius Severus, legiunile de la Dunăre au avut un rol hotărâtor. Celor două legiuni din Moesia Inferior, I Italica de la Novae și XI Claudia de la Durostorum le-au revenit sarcini precise în toate momentele decisive ale perioadei 193—197.

Participarea legiunii a XI-a Claudia la luptele pentru tron a fost amintită în istoriografia modernă la modul general, în contextul analizei evenimentelor ultimilor șapte ani ai secolului al II-lea¹. Aspectele legate de istoria legiunii în această perioadă mai abordate de epigrafiști și istorici sint angajările succesive ale unității la marșul lui Septimius Severus asupra Romei și la asediul Bizanțului, dar tratarea se reduce și în acest caz doar la o sumară prezentare a celor citorva surse epigrafice². O discuție cu referire specială la rolul legiunii a XI-a Claudia în luptele pentru tron din 193—197 nu a avut încă loc în literatura de specialitate sau în lucrările monografice asupra unității de la Durostorum³. De aceea, în cele ce urmează vom încerca să reconstituim, în principal pe baza mărturiilor epigrafice și parțial al celor literare, dat fiind caracterul lor indirect, mai în detaliu, angajarea legiunii a XI-a Claudia la evenimentele din perioada amintită.

---

¹ A. de Ceulneer, *Essai sur la vie et le règne de Septime Sévère*, Bruxelles, 1880, p. 37 și 66; J. Miller, RE, 3, 1897, col. 1 414; J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg, 1921, p. 32—33 și 50—55; cf. M. Fluss, RE 2 A, 1923, col. 1 940—2 002, nr. 13, s.v. *Severus*; F. Miltner, RE, 14, 1928, col. 1 828; A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, Sarajevo, 1920, p. 120. nota 1; A. Calderini, *I Severi. La crisi dell' impero nel III secolo*, Bologna, 1949, p. 54.

² H. van de Weerd, Musée Belge, 7, 1903, p. 603—605; idem, *Étude historique sur trois légions du bas Danube*, Louvain, 1907, p. 210—211; B. Filov, *Die Legionen der Provinz Moesien*, Leipzig, 1901, p. 7—8; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 699; R. Saxer, *Untersuchungen zu den vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, in *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 43; cf. p. 45.

³ De ex. I. Dianu, *Istoria legiunei XI Claudia și origina orașului Durostor (Siliștra)*, București, 1888; vezi și nota 2.

Cadrul istoric de la sfârșitul secolului al II-lea în care a acționat *legio XI Claudia* a fost, pe scurt, următorul⁴: după asasinarea lui Pertinax (28 III 193) trupele pretoriene l-au proclamat împărat pe senatorul Didius Iulianus. Aproape simultan au fost proclamați, după două săptămâni, alți doi împărați: la 19 IV 193, la Carnuntum, legatul Pannoniei Superior, Lucius Septimius Severus, de către *legio XIV Gemina* și, la mijlocul aceleiași luni, în Syria, legatul provinciei, Caius Pescennius Niger, de către trupele de aici. Mai aproape de Roma, Septimius Severus s-a impus mai repede, executând cu trupele de la Dunăre un marș fulgerător asupra capitalei (*expeditio urbica*); după uciderea lui Didius Iulianus (1 VI 193) a obținut recunoașterea oficială din partea senatului. În Occident, legatului Britanniei, Clodius Albinus, care viza de asemenea purpura imperială, i-a fost acordat titlul de Caesar.

În războiul civil care a urmat între Septimius Severus și Niger ostilitățile au avut ca momente importante: ocuparea Bizanțului de către Aselliu Aemilianus, generalul lui Niger, și încercarea de a cuceri Perinthul⁵, a ediul Bizanțului (193/4 — 196) de către trupele Moesiei Inferior, bătăliile de la Cyzicus, Nicaea și Issus, în fața porților Ciliciene (toamna 93 — toamna 194), soldate cu totala înfrângere a lui Niger (*expeditio Asiana*). Victoria a fost urmată de un marș împotriva provinciilor Osrhoene, Adiabene și Atrene (*expeditio Parthica* — 195). Ultimul adversar al lui Septimius Severus, Decimus Clodius Albinus, proclamat Augustus în Occident (196) a fost învins în Gallia în cursul campaniei din 196—197 și în urma bătăliei de la Tinurtinum (19 februarie 197) (*expeditio Gallica*).

Expeditio urbica

a) CIL. X, 6 657 = ILS, 1 387; Saxer, *Vexillationen*, 43, nr. 75; A. von Domaszewski, *Rangordnung*, p. 245; H. G. Pflaum, *Les carrières*, II, p. 598 (Antium, Italia):

M(arco) Aquilio M(arci) f(ilio) Fabia (tribu) Felici/acensus equit(i) Roman(o), praef(ecto) Cl(assis) Pr(aetoriae) Ravennat(is), proc(uratori) patrim bis, proc(uratori) hered(itatium) patrim privat(a-

⁴ Pentru perioada 193—197 vezi izvoarele literare: Dio Cassius, 73—75, 6—7; Herodian, 2,9—15; 3, 1—8, 1; HA, *Did. Iul.*, 2,1; 6, 3—5; 8; 7, 2—11; 8, 1—10; *Sev.*, 5, 1—11; 6, 1—11; 8, 6—8; 11—17; 9, 1—3; 9—11; 10, 1—3; 7—8, 11, 13; 12, 1—2; *Nig.*, 2, 1—7; 4, 5—8; 5, 1—8; 8, 1; *Clod. Alb.* 1,1; 2, 1—5; 3, 2—6; 7, 1—6; 8,4; 9, 1—4; și literatura: A. de Ceuleneer, *op. cit.*, p. 27—112; v. Wotawa, *RE*, 4, 1900, col. 70—76, s.v. *Albinus*; M. Platnauer, *The life and reign of the emperor L. Septimius Severus*, Londra, 1918, p. 10—60; idem, *JRS*, 8, 1918, 2, p. 146—153; A. G. Harrer, *JRS*, 10, 1920, 2, p. 153—168; J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 15—68; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 948—1 968; J. Miller, *RE*, 14, 1928, col. 1 139—1 140; M. Besnier, *L'Empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée*, in G. Glotz, *Histoire ancienne*, III, *Histoire romaine*, IV, 1, p. 9—24; P. de Francisci, *Atti Soc. Ital. Progr. Scienze*, 15, 1937, 3, p. 19—30; J. Miller, *CAH*, 12, 1936, p. 3—15. G. M. Bersanetti, *Riv. di Filol. Class.*, 66, 1938, 4, p. 357—366; W. Reusch, *RE*, 19, 1938, col. 1 092—1 100 s. v. *Niger*; E. Manni, *La lotta di Sellitimo Severo per la conquista del potere*, *Riv di Filol. Class.*, 75, 1947, p. 211—243; A. Calderini, *op. cit.*, p. 39—44; J. Fitz, *A military history of Pannonia from the Marcomann wars to the death of Alexander Severus (180—235)*, *ActaArch. Hung* 14, 1962, p. 89—92; E. Birley, *Septimius Severus. The african emperor*, Londra, 1971 (*non vidi*).

⁵ O victorie inițială a lui Aemilianus asupra trupelor lui Severus comandate de L. Fabius Cilo, *praepositus vexillationibus Illyriciani Perinthi tendentibus* (CIL, VI, 1 408), pare să relasă din emisiunile monetare ale lui Niger; *RIC*, IV, 1, 1936, p. 94, nr. 21—22; cf. G. A. Harrer, *JRS*, 10, 1920, 2, p. 157; despre Asellus Aemilianus vezi Herodian, 3, 2, 2; *PIR*, I², 1933, p. 241, 1 211.

rum), *proc(uratori) oper(um) pub(licorum)*, *|praep(osito) vexillat(ionum) p(rimo) p(ilo) leg(ionis) XI Cl(audiae)*, *|7(centurioni) fr(umentario) patrono col(oniae) ob mer(ita) eius|Antiat. Publ.*

b) AÉ, 1945, 80 = Saxter, *Vexillationen*, 43, nr. 76 H. G. Pflaum, *Les carrières*, II, p. 598 (Cannes, Italia):

M(arco) Aquilio M(arci) f(ilio) Fabia (tribu)|Roma Felici, praeposito vexillat(ionum) agentium in Ital(ia)|p(rimo) p(ilo) legion(is) XI Claudiae.

Personajul din inscripțiile de la Antium și respectiv Cannes este binecunoscutul *centurio Aquilius*, menționat de HA (*Did Iul.*, 5, 8; *Pesc. Nig.*, 2, 6; cf. *Sev.*, 5, 8) și Dio (73, 17), trimis de Didius Iulianus în Panonia pentru a-l asasina pe Severus. În 193, când *Marcus Aquilius Felix* a primit această misiune el îndeplinea funcția de *centurio frumentarius* la Roma. Trecut de partea lui Septimius Severus, Aquilius Felix a fost numit *primus pilus* al legiunii a XI-a Claudia⁶. Noul grad a putut fi preluat de Felix după 14 aprilie 193, când Septimius Severus a fost proclamat împărat, dar în orice caz înainte de 9 iunie, când acesta intră în Roma. În noua sa calitate Felix a primit comanda unor vexilații, cu titlul de *praepositus*⁷, urmînd să-l însoțească pe Septimius Severus în Italia împotriva lui Iulianus. S-a acceptat unanim restituirea *vexillat(ionum)*, în ambele inscripții, ceea ce are importante implicații asupra mărimii detașamentului legiunii a XI-a Claudia plecat spre Italia.

E. Ritterling arăta că în ce privește dislocarea de vexilații dintr-o provincie, fie că în jurul unei legiuni se concentrează trupe auxiliare din aceeași provincie fie că alte legiuni trimit detașamente sau iau parte în întregime⁸. În primăvara lui 193 nu pare să fie vorba de dislocarea întregii legiuni a XI-a Claudia. J. Fitz remarca faptul că la operațiile din Italia, din necesități de acțiune foarte rapidă nu a existat posibilitatea participării integrale a tuturor legiunilor din Illyricum⁹. Dislocarea doar a unor vexilații de legiuni era suficientă în condițiile în care, la Roma, pe Iulianus îl susțineau doar gărzile pretoriene. Baza corpului expediționar al lui Septimius Severus au format-o vexilații din legiunile pannonice și din cele moesice¹⁰, dar cea mai mare parte din efective au rămas pe loc. A. Neumann aprecia o *vexillatio* comandată de un *centurio* de regulă la 1 000 de soldați¹¹. Este de notat faptul că în cazul vexilațiilor de legiune, în secolul al II-lea de obicei comandantul era un *tribunus laticlavus*¹², ceea ce nu este cazul aici. Or, Aquilius Felix, cu gradul de *primus pilus*

⁶ Despre acest personaj vezi PIR, I², p. 193, nr. 988; G. Barbieri, *L'albo senatorio da Seltimio Severo a Carino*, Roma, 1952, p. 141, nr. 653; cf. J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 32; R. Saxter, *op. cit.*, p. 43.

⁷ A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 117; A. Neumann, RE, 8 A 2, 1958, col. 2 444; pentru analogii mai vezi CIL, X, 5 829, 6 657; AnnÉp., 1903, 368.

⁸ E. Ritterling, *Rheinisches Museum für Philologie*, 58, 1904, p. 195; idem, JÖAI, 7, 1904, Bbl., p. 23–24.

⁹ Herodian, 2, 6, 6–8; 11, 5; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90.

¹⁰ E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 311; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90.

¹¹ A. Neumann, RE, 8 A 2, 1958, col. 2 444.

¹² *Ibidem*.

al legiunii a XI-a Claudia a primit o comandă excepțională nu asupra unei *vexillatio legionis*, ci asupra unor *vexillationes* care însumau probabil numai un mic nucleu al legiunii de la Durostorum, în jurul căruia s-au raliat vexilații din *alae* și *cohortes* din Moesia Inferior¹³.

Despre caracterul comandai lui Aquilius Felix asupra vexilațiilor din Moesia Inferior vorbește indirect *cursus honorum* de la Caesarea (Syría — Palestina) al lui Lucius Valerius Valerianus¹⁴. Funcția acestuia, *praepositus vexillationum felicissimae expeditionis urbanae*, ar exprima comanda asupra tuturor detașamentelor (*vexillationes*) care l-au însoțit pe Septimius Severus în Italia¹⁵. Privită din acest unghi de vedere, misiunea lui Aquilius Felix pare să fi fost mai mult de însoțire a vexilațiilor din Moesia Inferior spre Italia decît de comandă independentă. Ca urmare, este foarte probabil și posibil ca Felix, de origine equestră, să fi fost subordonat pe linie de comandă lui Valerianus de origine senatorială, într-un moment cînd se impunea o acțiune rapidă și unitară spre Italia.

La evenimentele prilejuite de marșul lui Septimius Severus spre Italia se referă și tipurile monetare cu caracter exclusiv militar din anul 193, care celebrează individual toate cele 15 legiuni de la Rin și Dunăre (cu excepția legiunii X Gemina)¹⁶. Seria denarilor de argint emisă pentru legiunea XI Claudia între 193—194 (?) nu iese din tiparul obișnuit pentru majoritatea legiunilor, semn că unitatea de la Durostorum a îmbrățișat de la început cauza lui Severus și a luptat de partea acestuia¹⁷.

După măsurile luate la Roma în iunie-iulie 193¹⁸, Septimius Severus a trecut la pregătirea minuțioasă a războiului cu Pescennius Niger. Herodian și *Vita Severi* menționează mai multe faze ale acestor preparative, de la antrenament la mișcări tactice de trupe. În această privință informațiile date de cele două surse sînt următoarele :

Herodian, 2, 14, 6—7.

1 τοὺς τε οὖν στρατιώταις ἐκέλευσε παρασκευάζεσθαι πρὸς τὴν ἔξοδον
2 συνεχρότε τε καὶ πανταχόθεν στράτευμα

¹³ J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 32—33; J. Fitz, *op. cit.*, p. 90. *Legio I Italica* a putut de asemenea participa la expediția din Italia cu vexilații, cum indică denarii bătuti pentru ea; RIC, IV, 1, p. 65; J. Fitz, *op. cit.*, p. 89, 90; Chiar dacă legiunile din Moesia Inferior au trimis vexilații în Italia se ridică totuși întrebarea de ce Septimius Severus nu a angajat în această fază a ostilităților părți mai mari din *Exercitus Moesiae Inferioris*? Se pare că apropierea de Dunăre a regiunilor controlate de Niger și faptul că Tracia, provincie senatorială, era lipsită de legiuni au constituit principala cauză pentru care trupele Moesiei Inferior și în special cele două legiuni în majoritatea lor au fost menținute ca rezervă, așa cum au dovedit-o evenimentele de la Bizanț (vezi *infra*).

¹⁴ AnnÉp., 1966, 495; Avi Yonah, IEJ, 16, 1966, p. 135—141; S. Schüber, ArchÉrt, 94, 1967, p. 59—61; L. Balla, Acta Class, 3, 1967, p. 85—87; J. Fitz, Latomus, 28, 1969, 1, p. 126—140.

¹⁵ Alături de Valerius Valerianus apare un *praepositus annonae expeditionis felicissimae urbanae* în persoana lui M. Rosius Bibulus (AnnÉp., 1914, 248).

¹⁶ RIC, IV, 1, p. 65. Pentru *legio III Augusta*, fidelă lui Severus nu se bat monede (J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 24) ceea ce face valabilă presupunerea lui Fitz (*op. cit.*, p. 89) că emisiunile monetare au fost numai pentru legiunile care au participat efectiv la *expeditio urbana*. *Legio X Gemina* pare mai degrabă să fi rămas la Vindobona cu sarcini de supraveghere a limesului decît să nu se fi raliat la cauza lui Severus; cf. E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 686.

¹⁷ RIC, IV, 1, p. 93, pl. V, 2. În general despre emisiunile monetare ale lui Septimius Severus, H. Mattingly, NC, 5, 1932, 3, p. 177—198.

¹⁸ M. Fiuss, *op. cit.*, col. 1 953—1 955; M. Besnier, *op. cit.*, p. 15—17; J. Miller, CAH, XII, 1936, p. 4—5; A. Calderini, *op. cit.*, p. 45—50.

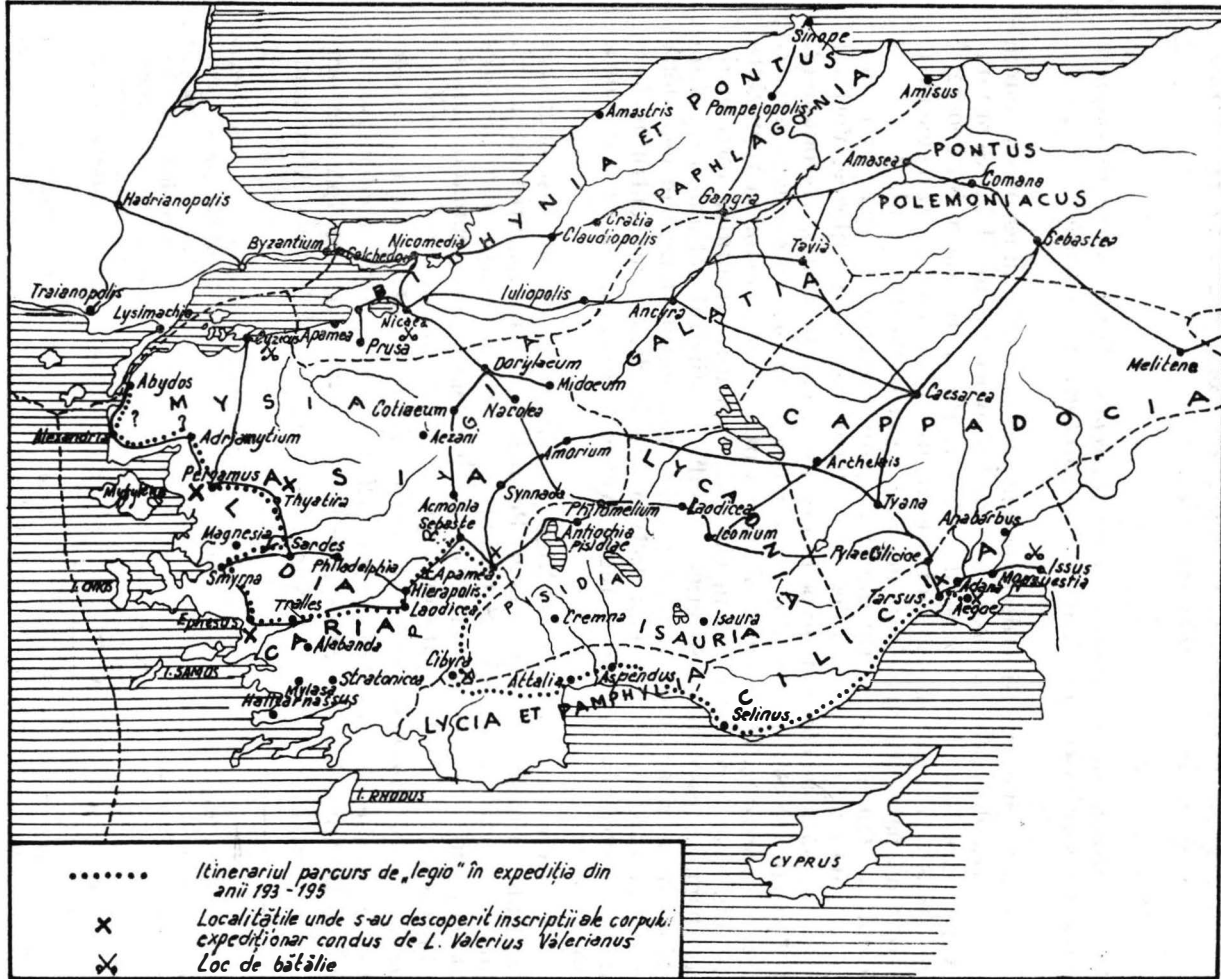

Fig. 1. Traseul parcurs de vexilația legiunii a XI-a Claudia și de corpul expediționar condus de L. Valerius Valerianus în vestul și sudul Asiei Miciore, cum rezultă din repartiția inscripțiilor

3 ἐκ τε τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν πόλεων νεανίας μεταπεμπόμενος καὶ στρατεύων

4 εἷ τέ τι ἦν ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ τοῦ στρατιωτικοῦ λείψανον, κατελθὼν ἐπὶ Θράκην ἐκέλευεν αὐτῷ συντυχεῖν

5 ἐξήρτυε δὲ καὶ στόλον ναυτικόν, καὶ πάσας τὰς κατὰ τὴν Ἰταλίαν τριήρεις ὀπλιτῶν πληρώσας ἐξέπεμπε

HA, Sev., 8, 12:

6 *miserat sane legionem, quae Graeciam Thraciamque praeciperet, ne eas Pescennius occuparet, sed iam Byzantium Niger tenebat*

Informațiile nr. 5 și 6, deși aparent fără legătură, au ca punct comun menționarea deplasării *pe mare* a corpului expediționar al lui Septimius Severus spre teatrul de război din Orient. Precizarea de ordin geografic din *Vita Severi* sugerează că pentru cîstigarea unor poziții strategice cheie au fost ocupate principalele puncte de pe coastele de est ale Greciei și de sud ale Traciei. În textul din HA apare termenul de *legio*, cu înțeles mai larg de trupe, armată, adică o însumare de forțe și mijloace. Vorbind despre pregătirile corpului expediționar existent în Italia, Herodian (2, 14, 7) spune că Severus πολλή τε αὐτῷ καὶ παντοδαπή δύναμις μεγίστω τάχει συνεσκευάσθη. Termenul de οἱ ὀπλιται pare foarte probabil să reprezinte *legio* din *Vita Severi*, termen în care era cuprinsă totalitatea forțelor de care dispunea Septimius Severus în Italia la sfîrșitul acțiunii (*expeditio urbana*) împotriva lui Iulianus și pe care le-a putut strînge în cele două săptămîni (14 aprilie — 1 mai 193) avute la dispoziție pentru mobilizare¹⁹. Aceștia li s-au mai adăugat eventual vexilații, așa cum ar indica informația nr. 2.

Cele două mișcări ale lui Niger în Tracia în 193 au fost ocuparea Bizanțului și încercarea de a cuceri Perinthul. Pentru apărarea ultimului, important punct strategic, Septimius Severus a detașat din *exercitus Illyricus* un corp de armată, eventual avangarda, sub comanda lui L. Fabius Cilo²⁰. Acesta apare cu funcția de *praepositus vexillation(ibus) Perinthi pergentib(us)*, într-o inscripție de la Roma, și în *expeditione orientali praeposito vexillationib[us] Illyricianis Perinthi tendentibus*, în alta de la Antiochia²¹, ambele exprimînd acțiunea pentru apărarea orașului împotriva trupelor lui Niger, comandate de Asellius Aemilianus.

¹⁹ J. Fitz, *op. cit.*, p. 90; R. Saxer, *op. cit.*, p. 45, nota 246 inclină să creadă că *legio* din *Vita Severi* reprezintă vexilațiile comandate de Cilo în Thracia, la bătălia de la Perinth (*vexillationes Perinthi pergentibus*, vezi textul), care au venit aici de la Roma pe uscat sau pe mare. Acestei interpretări pare însă să i se opună informația dată de Herodian (nr. 4) că Severus „a poruncit trupelor care vor mai fi rămas în Illyria să coboare în Thracia pentru a i se alătura”. Această mișcare corespunde mai degrabă angajării lui Fabius Cilo, pe uscat, în apropiere de Perinth; cf. D. Magie, *Roman rule in Asia Minor to the end of the 3rd century after Christ*, I, Princeton, New Jersey, 1950,

²⁰ Asupra acestuia, vezi E. Groag, RE, 6, col. 1 763—1 768, nr. 65; PIR, II, p. 45—46 nr. 20; III², p. 97—99, nr. 27; D. Magie, *op. cit.*, p. 1 538—1 540; G. Barbieri, *op. cit.*, p. 52—53, nr. 213; A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapesta, 1968, p. 114—116; pentru ideea de avangardă vezi A. Calderini, *op. cit.*, p. 55.

²¹ CIL, VI, 1 408, 1 409; = ILS, 1 141, 1 142 (Roma); AnnÉp, 1926, 79 (Antiochia).

S-a considerat că aceste vexilații aparțin legiunilor moesice și panonice ²². În ce privește legiunile moesice, par să fie implicate numai cele din Moesia Superior care, împreună cu Noricum și cele două Pannonii, făcea parte din zona denumită generic Illyricum. Trupele Moesiei Inferior au fost abia mai târziu constituite în *exercitus*, așa cum apar la asediul Bizanțului (vezi mai jos).

Herodian (3, 2, 6) arată că : γενομένης δὲ τῆς ἤττης κατὰ Κύζικον ἔφευγον οἱ τοῦ Νίγρου, ὡς ἕκαστος ἐδύνατο σπεύδοντες, οἱ μὲν περὶ τὰς ὑπωρείας τῆς Ἀρμενίας, οἱ δὲ τὴν ἐπὶ Γαλατίας τε καὶ Ἀσίας φθάσαι θέλοντες τὸν Ταῦρον ὑπερβῆναι, ὡς ἐντὸς τοῦ ἐρύματος γένοιτο

Expediatio Asiana

a) CIL, III, (Thyatira, Lydia) :

*C. Iulius Crescens mil(es) leg(ionis) XI Cl(audiae) vivit annos XXV
/militavit annis XV Fl(avius) Castus/ frater et primus heres ex/ testa-
mento iussu posuit/* εὐτυχεῖτε

b) CIL, III, 13 665 (Cibyra — azi Khorzum — Phrygia) = IGRRP, IV, 1, nr. 920. (inscripție bilingvă gr. și lat. ; redăm textul latin) :

*Aelia A[s]teria Aelio Anti/[o]ch[i]ano tesserario leg(ionis)/ [X]I
Cl(audiae), dulcissimo quando marito suo instruxit mo/nimentum
et statuam/ e[t ar?]ulam cum subposi/ to in terram sarcophago/ lapideo
secundum volun/[t]atem s(upra) s(cripti) Antiochiani, me/moriae
causa huius exem/plaria i[u]s[ta ce]ris duobus re/posita sunt in archia
publi/ca Cibyratarum.*

c) CIL, III, 13 616 (Aegae — azi Ajas — Cilicia) :

... [P]RAEF KASTRORUM LEG X[I]/ [...] RVI IVSTISSIMVM
ET INTEGRI [...] / SIMV... .

Ancheta epigrafică întreprinsă în scopul urmăririi participării vexilațiilor legiunii a XI-a Claudia la *expeditio Asiana* a relevat o sugestivă repartitie a celor trei monumente epigrafice aparținând acestei unități în provinciile vest și sud-micro asiatice. Ritterling își exprima rezervele față de inscripțiile *b* și *c* ca dovezi ale participării legiunii a XI-a Claudia la expediția împotriva lui Niger, caracterizându-le ca „recht zweifelhaft”, dar nu înlătura probabilitatea existenței în Asia a unui detașament al ei ²³. Citeva elemente conjuncturale și caracteristici epigrafice conținute de inscripțiile în discuție înlătură îndoielile lui Ritterling, de altminteri vag exprimate.

În cazul inscripției de la Thyatira, C. Iulius Crescens moare în timpul serviciului militar, iar patronimul *CL* este redat fără apelativul *PF*, situație specifică în epigrafia legiunii începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea ²⁴. În inscripția de la Cibyra, numele gentilic Aelius-Aelia

²² J. Hasebroek, *op. cit.*, p. 55 ; A. Calderini, *op. cit.*, p. 55 ; R. Saxer, *op. cit.*, p. 45 ; J. Filtz, *op. cit.*, p. 90.

²³ E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 598.

²⁴ C. Mușețeanu, M. Zaharlade, D. Elefterescu, SMMIM, 12, 1979, p. 167—168.

este oricum posterior jumătății secolului al II-lea. Monumentul are o serie de caracteristici, cum ar fi invocarea memoriei, lungimea textului, menționarea închinării de monumente funerare în asociere cu statui, mici altare, sarcofage, care îl situează cronologic aproximativ la limita secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea²⁵.

Inscripția de la Aegae, prin conținutul său pune problema mărimii contingentului legiunii a XI-a Claudia dislocat în *expeditio Asiana*. Mai întâi trebuie să arătăm că, alături de *legio XI Claudia*, în vestul Asiei Minor mai sînt reprezentate și detașamente din alte legiuni, participante la *expeditio urbica* și care, reunite în Italia în cadrul „legiunii”, au fost trimise spre Grecia și Tracia: *I Italica* la Pergam, o inscripție în limba greacă, găsită în templul lui Aesculapios îl amintește pe Lucius Apidius Domitius στρατιώτης λεγιῶνος πρώτης Ἰταλικῆς²⁶; *X Gemina* și *I Adiutrix* la Efesus, unde Elpinius Festianus, *frumentarius* în ultima legiune, pune un epitaf colegului său de grupă (*contubernalis*), Cornelius Florianus, cu același grad în legiunea X Gemina²⁷; *VII Claudia* printr-o inscripție la Apameea Cibotus²⁸ și *V Macedonica* la Tarsus, lângă Porțile Ciliciene²⁹.

Marșul întreprins de această *legio* prin vestul și sudul Asiei Minor nu e relatat de nici o sursă literară, iar rosturile lui de asemenea nu apar clare. Totuși aserțiunea lui Herodian că după infringerea de la Cyzic o parte a partizanilor lui Niger „se îndreptară către ținuturile Galației și Asiei” pare să justifice prezența în această regiune a „legiunii” menționate de H.A. Repartiția monumentelor epigrafice în vestul Asiei Minor impune concluzia unui traseu destul de sinuos parcurs de *legio*, în care erau incluse toate localitățile unde susținătorii lui Niger se refugiaseră și puteau deveni potențiale centre de rezistență.

Pentru începutul și desfășurarea conflictului cu Niger, un important document îl constituie un *cursus honorum* de la Augusta Emerita (Lusitania), azi pierdut, pus în cinstea lui C. Titius Similis, originar din Colonia Agrippinensis (Germania Inferior)³⁰. Inscripția este următoarea: *C(aio) Titio C(aii) f(ilio) Cl(audia tribu) Simili Agrip[p]inensi proc(uratori) prov(inciae) Lusitaniae et Vettoniae et curatori reipublicae Emeritensi proc(uratori) prov(inciae) M[y]siae inferio[r]is eiusdem provinciae ius gladii prae/posito vexill(ationum) e[xp]editionis pe[r] Asiam L[y]ciam/ Pamph[y]liam et Phr[y]giam primipilo leg(ionis) III Aug(ustae) piae vindicis principi peregrin(orum) centurioni frumentar(i), centurioni leg(ionis) X...*

Nu intenționăm să reluăm discuțiile asupra carierei acestui personaj. Din inscripție reținem spre analiză numai r. 3—6 care, credem noi, aduc

²⁵ J. M. Lassère, BAA, 5, 1971—1974 (1976), p. 155 și tabelul; vezi și rezervele exprimate pentru alte regiuni din cauza lipsei de cercetări.

²⁶ IGR, IV, 279.

²⁷ CIL, III, 433.

²⁸ CIL, III, 367 cf. 366.

²⁹ IGR, III, 884 = 222; despre prezența unor armate ale lui Severus la Tarsus vorbesc monedele cu legenda Σεσηριανή (M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 958).

³⁰ CIL, II, 484 = ILS, 1 372; A. Stein, RE, 6 A 2, col. 1 569, nr. 40; H. G. Pflaum, *Essai sur les procurateurs équestres sous le Haut Empire*, Paris, 1950, p. 120—121; *idem*, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut Empire romain*, II, Paris, 1960, p. 856—857; R. Saxer, *op. cit.*, p. 61, nr. 119.

un aport însemnat la problema participării armatei Moesiei Inferior și implicit a legiunii XI Claudia la luptele pentru tron din Asia Mică.

Dintre restituirile propuse pentru r. 5³¹ cea a lui Mommsen pare cea mai plauzibilă³².

Pentru problema în discuție sînt necesare cîteva precizări legate de: a) datarea funcției de *praepositus vexill(ationum)* și prin urmare data acelei *expeditio per Asiam L[y]ciam Pamph[y]liam et Phr[y]giam* și b) succesiunea funcțiilor îndeplinite de Similis.

a) Chestiunea principală este cea a datei cînd Similis a îndeplinit cele două funcții succesive din r. 3—6: *praepositus vexill(ationum) e[xpeditio]nis pe[r] Asiam etc., proc(urator) prov(inciae) M[y]siae Inf(erioris), eiusdem provinciae ius gladii*. A. Stein³³ H. G. Pflaum³⁴ și R. Saxer³⁵, care datau documentul între 194 și 238 arătau însă că procuratura lui Similis nu este obișnuită, ci excepțională, el fiind investit ou *ius gladii*, devenind în fapt procurator praesidial al Moesiei Inferior și conferindu-i-se temporar puterile legatului provinciei³⁶. H. G. Pflaum data numirea lui C. Titius Similis la procuratură în timpul lui Caracalla sau Elagabal. Este de reamintit că investirea cu *ius gladii* înseamnă o stare excepțională, așa cum o dovedesc cazurile din alte provincii³⁷, și Moesia Inferior pare să fi trecut printr-o astfel de situație. Dar în timpul domniilor celor doi împărați sau în intervalul 195—238 nu se cunosc evenimente care să impună investirea unui procurator al Moesiei Inferior cu *ius gladii*. E greu de admis, pe de altă parte, o *expeditio per Asiam, Lyciam, Pamphylam et Phrygiam* la altă dată în perioada 193—238 decît cea din anul 193, prilejuită de conflictul lui Septimius Severus cu Niger.

b) În acest sens sînt de făcut cîteva observații și asupra succesiunii funcțiilor îndeplinite de Similis. După toate aparențele, în r. 3—6 succesiunea, după opinia noastră, trebuie să fi fost: *primus pilus leg. III Augustae vindicis, proc(urator) prov(inciae) M[y]siae inferioris, eiusdem provinciae ius gladii, praepositus vexillationum* etc. Trecerea lui Similis direct de la primipilatul legiunii a III-a Augusta la procuratura Moesiei

³¹ B. Moreno de Vargas *Historia de la Ciudad de Merida*, Madrid 1633, p. 40: *praeposito vexill(ationum) e[xercitus] pe[r] Asiam L[y]ciam Pamph[y]liam et Phr[y]giam*; E. Hübner, CIL., II, 59: *praeposito vexill(ationum) e[st] num(erorum) pe[r] Asiam L[y]ciam Pamph[y]liam et Phr[y]giam*.

³² Th. Mommsen, CIL., II, 5 456; lectura a fost acceptată și de H. Dessau, ILS, 1 372 și R. Saxer, *op. cit.*, p. 61, nr. 119.

³³ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 114.

³⁴ H. G. Pflaum, *Les carrières...*, p. 856—857; idem, *Essai sur les procureurs...*, p. 121, 135.

³⁵ R. Saxer, *op. cit.*, p. 61. Sprijinindu-se pe menționarea epitetului *pia vindex* purtat de legiunea III Augusta, al cărui primipil a fost C. Titius Similis, între 194 și 238, cel trei savanți datau și cariera personajului cîndva între aceste două date; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 312, 1 500, bazat pe CIL., VIII, 17 726, acceptă acordarea acestui epitet legiunii chiar în 193.

³⁶ A. Stein, *op. cit.*, p. 114; H. G. Pflaum, *Les carrières...*, II, p. 856—857; idem, *Essai sur les procureurs...*, p. 12.

³⁷ Asupra termenului *ius gladii* și a conținutului său juridic, vezi E. Bourlier, DA, II, 2, 1896, p. 1 608; H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 117—136; vezi de asemenea discuțiile asupra funcției de procurator la R. Cagnat, DA, IV, 1, 1926, p. 666; H. G. Pflaum, RE, 23, 1, 1957, col. 1 240—1 279; idem, *Essai sur les procureurs...*, p. 110—117, și 125—134; situații excepționale în provincii care au necesitat investirea cu *ius gladii*, la *ibidem*, p. 118—120.

Inferior reprezintă urmarea directă a laturii politicii lui Septimius Severus de frecventă promovare a centurionilor în funcția de procurator³⁸. Ocuparea Bizanțului de către Asellius Aemilianus a determinat starea excepțională în provincie, cea mai apropiată de acest punct nevralgic, și care putea face față prompt situației, precum și investirea lui Similis cu *ius gladii* în Moesia Inferior³⁹.

Conținutul investiturii, cumulată cu funcția de procurator, pare să fi fost exclusiv de natură militară și în acest scop a fost făcută. În virtutea ei, C. Titius Similis comandă *vexillationes*⁴⁰ constituite dintr-un important contingent din trupele Moesiei Inferior. Or, așa cum arătau A. Stein și H. G. Pflaum, Similis a putut prelua și o parte din sarcinile legatului provinciei și în această postură a putut comanda și vexilații de legiune. Este probabil că în noul corp expediționar format au intrat și detașamente mai mari din legiunea a XI-a Claudia — așa cum vom încerca să demonstrăm mai jos — împreună cu alte trupe auxiliare. Tot acum pare să se fi constituit și *exercitus Mysiacus* din cea mai mare parte a legiunii I Italica, vexilații din legio XI Claudia rămase pe loc și unități auxiliare, pus sub comanda lui L. Marius Maximus și destinat asediului Bizanțului (vezi mai jos).

Din informațiile oferite de Herodian și HA, precum și din materialul epigrafic existent rezultă că, la un moment dat, angajate în operațiile împotriva lui Niger se găseau trei corpuri expediționare: *exercitus Illyricus*, principalul, sub comanda lui Tib. Claudius Candidus⁴¹, *legio*, insumind forțele din Italia participante la *expeditio urbica*, între care se găseau și vexilații ale legiunii a XI-a Claudia, avându-l ca praepositus pe Valerius Valerianus, și *vexillationes* din Moesia Inferior, care cuprindeau de asemenea foarte probabil detașamente ale legiunii de la Durostorum, comandate de C. Titius Similis.

Herodian precizează că corpul expediționar pregătit de Severus în Italia s-a deplasat spre Grecia și Tracia pe mare. Nu există însă, pe de altă parte, nici un indiciu, epigrafic sau literar, care să menționeze dacă *legio* plecată din Italia a făcut sau nu joncțiunea cu principalul corp expediționar, *exercitus Illyricus*. A. G. Harrer atrăgea atenția asupra faptului că forța cea mai la îndemână pentru o acțiune rapidă era armata

³⁸ H. G. Pflaum, *op. cit.*, tab. 3; idem, RE, 23, 1, 1957, col. 1 258—1 259.

³⁹ Adăugăm la aceasta tradiționala atenție acordată Bizanțului prin intermediul împăratului, de legatul Moesiei Inferior (Plinius, *Epist.*, 10, 43—44, 77—78; A. von Premerstein, JÖAI, Bbl., p. 181; Fluss, RE, 2, A, 1923, col. 2 389—1 390. A. Stein, *Römische Reichsbeamte der Provinz Thracia*, p. 4), ceea ce nuanțează sensibilitatea deosebită și punerea în alertă a provinciei dunărene față de orice eveniment care ar fi afectat într-un fel sau altul orașul de pe malul Propontidei.

⁴⁰ Pentru *Procuratores, praepositi vexillationum*, vezi R. Saxer, *op. cit.*, nr. 67—68, 93, cf. și 121.

⁴¹ CIL, II, 4 114 = ILS, 1 140; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque reptariae ad res earundem provinciarum pertinentes*, Budapesta, 1975, nr. 482 = 582; despre personaj, vezi E. Groag, RE, 3, 1897, col. 2 691—2 692; PIR, II², p. 187—188, nr. 823; H. G. Pflaum, *Les Carrières...*, I, p. 548—549, nr. 203; J. Fitz, *op. cit.*, p. 41; idem, *Latomus*, 25, 1966, p. 831—838; *exercitus Illyricus* a fost alcătuit din mari vexilații ale legiunilor din Raetia (III Italica), Noricum (II Italica), Pannonia Superior (I Adiutrix, XIV Gemina), Pannonia Inferior (II Adiutrix), Moesia Superior (IV Flavia, VII Claudia), Dacia (V Macedonica, XIII Gemina); A. Calderini, *op. cit.*, p. 55, cf. J. Fitz, *ActaArch. Hung.*, 14, 1962, p. 91.

illyră, cea trimisă pe mare, de la Roma, fiind încă pe drum și este posibil să nu fi luat parte la luptele din Asia Mică, exceptînd pe cea de la Issus ⁴².

Din relatarea lui Herodian (3, 2, 1) se degajă ideea unei acțiuni foarte rapide întreprinse de *exercitus Illyricus* care a putut desfășura bătăliile de la Cyzicus și Nicaea înaintea intrării în acțiune al celui de-al doilea corp expediționar, *legio*.

Expresia *adversus hostes publicos* din *cursus honorum* al lui Valerius Valerianus a fost explicată de J. Fitz ca indicînd, în perioada campaniei din Asia, o comandă asupra unei unități cu sarcini particulare, poate de securitate ⁴³. Misiunea inițială a acestei *legio* așa cum rezultă din *Vita Severi* era de a ocupa principalele puncte din Grecia și Tracia înaintea lui Niger, urmînd probabil să facă joncțiunea cu *exercitus Illyricus* în Asia. Evenimentele din NV Asiei Minor și SE Traciei precipitîndu-se prin ocuparea Bizanțului și atacul asupra Perinthului, precum și a bătăliilor de la Cyzicus și Nicaea, *legio* a primit o nouă misiune, aceea de lichidare a ultimelor rezistențe ale partizanilor lui Niger în provincia Asia. Înțelesul r. 6—7 din *cursus honorum* al lui Valerius Valerianus este că după comanda asupra vexilațiilor din *felicissima expeditio urbica* acesta o păstrează și pe cea asupra corpului expediționar format din Italia (*legio*) și trimis în expediție în Asia Minor, fapt exprimat prin *itemque Asiana[e adversus] hostes publicos populi Romani*, avînd în noua situație “tâches particulières” pe care le întrevedea J. Fitz.

În orice caz, traseul indicat de inscripția din Emerita Augusta: *pe[r] Asiam L[y]ciam, Pamph[y]liam et Phr[y]giam* — ultima *regio* fiind o inversiune a lapidului — coincide în general cu repartitia inscripțiilor aparținînd legiunii a XI-a Claudia și a celor puse de militarii celorlalte legiuni. Aceasta dă posibilitatea schițării, evident în termeni aproximativi și cu titlu de ipoteză, a unui traseu parcurs de corpul expediționar comandat de Valerius Valerianus în vestul Asiei Mici: *Abydos* (?) *Pergamus* — *Thyatira* — *Sardes* (?) *Ephesus* — *Apamea Cibotus*, *Cybira* — provincia *Lycia-Pamphilia* — *Tarsus* — *Aigai*. Acest itinerar mi se pare cu atît mai probabil cu cît, după bătăliile de la Perinth, Cyzic și Nicaea, *exercitus Illyricus* s-a îndreptat spre Siria pe un traseu cu totul diferit, care a urmat *Prusias ad Hypium* — *Tavium* — *Caesarea Mazaca* — *Tyana* — *Porțile Ciliciene* (*Pylae Ciliciae*) — *Tarsus* — *Adana* ⁴⁴.

Revenind la inscripția *c*, este de remarcat că partea de sus a numeralului I cade în ruptura inscripției. Th. Mommsen a completat *X[I]*, întregire posibilă și probabilă deoarece în spațiul de pină la ruptură nu se mai observă urmele vreunei alte cifre. În acest caz inscripția dobîndește o importanță deosebită. Prezența unui *praefectus Kastrorum*, ofițer superior, practic al doilea după legatul de legiune, la Aigai, la 40 km de Porțile Ciliciene ⁴⁵, indică angajarea în expediție a unei vexilații destul de

⁴² A. G. Harrer, JRS, 10, 1920, 2, p. 158.

⁴³ J. Fitz, Latomus, 28, 1969, 1, p. 131.

⁴⁴ Acest traseu propus de M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 957, și A. Calderini, *op. cit.*, p. 57, suferă mici modificări la M. Platnauer, JRS, 8, 1918, 2, p. 146—153; pentru prezența unei alte coloane pe mare, cu flota, spre Bithynia, vezi Herodian, 3, 2, 6,; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 957.

⁴⁵ Monedele cu legenda Σευρηανῶν la Aigai par să ateste existența forțelor lui Severus și în acest oraș (M. Fluss, *op. cit.*, col. 1 958).

mari, eventual de 1 000 de soldați sau chiar o treime din legiunea a XI-a Claudia ⁴⁶. Ocazia pentru această angajare masivă trebuie să fi fost investirea la comanda vexilațiilor Moesiei Inferior a lui Similis care a condus corpul de armată în virtutea unui *ius gladii* de care dispunea în provincie. Coincidența traseului din *cursus honorum* emeritens cu repartitia inscripțiilor unităților încadrate în *legio* în vestul Asiei Minor ar sugera joncțiunea vexilațiilor comandate de Similis cu forțele venite din Italia, fără însă să se poată preciza momentul și împrejurările.

Angajarea bătăliei decisive de la Issus a fost precedată de contopirea „legiunii” comandate de L. Valerius Valerianus cu *exercitus Illyricus* condus de T. Claudius Candidus și înstăpînirea asupra porților Ciliciene după o rezistență a nigriniienilor. Monedele cu legenda Σευηριανή bătute de orașele Tarsus, Adana și Aigai, acolo unde au fost găsite inscripțiile aparținînd legiunilor a V-a Macedonica și a XI-a Claudia, constituie încă un argument pentru existența unei singure armate reunite înainte bătăliei de la Issus ⁴⁷.

Expediitio Parthica (195) apare în *cursus honorum* de la Tarraco al lui Claudius Candidus, r. 6, între *expeditio Asiana* și *expeditio Gallica*. La ea participă *exercitus Illyricus*. Pentru prezența vexilațiilor legiunii a XI-a Claudia nu sînt dovezi directe. Integrarea corpului expediționar condus de Valerius Valerianus în *exercitus Illyricus*, înainte bătăliei de la Issus și acțiunea sa după această dată ca o singură armată implică însă evident și activitatea corpului din legiunea a XI-a Claudia la expediția împotriva satrapilor regelui part Vologaeses al I^V-lea, din Osrhoene, Adiabene și Atrene ⁴⁸.

Asediul Bizanțului (iarna lui 193/4 — sfîrșitul lui 195). Participarea legiunii a XI-a Claudia la asediul Bizanțului este implicată în titulatura din *cursus honorum* al lui L. Marius Maximus ⁴⁹. Redăm aici textul inscripției: *L(ucio) Mario L(ucii) f(ilio) Quir(ina tribu) Maximo Perpetuo/Aureliano, co(n)s(uli),/Sacerdoti fetiali, leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore)/provinc(iae) Syriae Coelae, leg(ato) Augg(ustorum) pr(o) pr(aetore) provinc(iae) Germaniae inferioris, item/provinc(iae) Belgicae, duci exerciti Mysia/ci apud Byzantium et apud Lugudunum, leg(ato) leg(ionis) I Italic(ae), cur(atori) viae Latinae, item reip(ublicae) Faventinorum, allecto in/ter praetorios, trib(uno) pleb(is) candidato, questori urbano, trib(uno) laticl(avio) leg(ionis)/XXII Primig(eniae), item III Italic(ae)/III[viro]viarum curandarum/ M(arcus) Iulius Artemidoros/ leg(ionis) III Cyrenaicae.*

⁴⁶ Liebenam, RE, 6, 1909, col. 1 606, 1 640; asupra atribuțiilor de comandant de vexilații sau prezenței în diverse campanii cu anumite funcții de comandă sau de asigurare, vezi CIL, VI, 31 871; A von Domaszewski, *op. cit.*, p. 119—122; W. Ensslin, RE, 22, 2, 1954, col. 1 286—1 289.

⁴⁷ Dio Cassius, 74, 7; Herodian, 3, 4, 2 menționează pe Valerianus identic cu L. Valerius Valerianus ca unul din comandanții armatei severiene care au luptat la Issus; L. Balla, *Acta Class.* 3, 1967, p. 86; E. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1 414 îl identifică pe acest Valerianus cu M. Fabius Magnus Valerianus, legatul legiunii I Italica (CIL, XI, 2 106).

⁴⁸ Dio Cassius, 74, 9; Herodian, 3, 4, 7; 8.

⁴⁹ Asupra personajului vezi CIL, VI, 1 450 = ILS, 2 935; F. Miltner, RE, 14, 1928, col. 1 828—1 831; PIR³, V, 2, s.v. *L. Marius Maximus*; Kl. Peter John, *Arheološki Vestnik*, 28, 1977, p. 403—405 (intreaga bibliografie).

În momentul investirii sale cu funcția de *dux*, Marius Maximus era *legatus legionis I Italicae*. Motivele pentru care legatului legiunii de la Novae i s-a încredințat comanda armatei destinate asediului Bizanțului⁵⁰, par să țină atât de prestigiul și experiența militară, de atașamentul față de Septimius Severus, cât și din necesitățile de acțiune rapidă pentru blocarea Bizanțului, Marius Maximus fiind cel mai apropiat *vir militaris* de obiectivul vizat⁵¹. Efectivele legiunii I Italica nu fuseseră masiv descompletate cu excepția poate a unui mic detașament trimis în Italia⁵² și apoi participant, în cadrul acelei *legio*, la operațiile din Asia. Comanda lui Marius Maximus pare să se fi exercitat asupra unității în quasitotalitatea ei în timp ce la Durostorum, chiar dacă legatul de legiune era prezent, efectivele erau înjumătățite prin plecarea unei însemnate părți din ea în *expeditio Asiana*. *Exercitus Mysiacus* reprezenta însumarea trupelor care erau disponibile la acea dată în Moesia Inferior, între care și o parte din *legio XI Claudia* și care au participat în întregime la asediu.

Expediția Gallica

a) CIL, VI, 1 450 = ILS, 2935 (Roma) : . . . . .

L. Marius Maximus dux exercitus Mysiacus . . . apud Lugudunum.

b) AI², 1958, 55 (Allones, Franța) :

(centurio) leg(ionis) X Freten] sis X [Geminiae]/ [. . . princeps] praeto
[rii]/ . . . leg. XIII G]eminae M[artiae Victricis/ praepositus vexi]llation
[ibus/leg(ionis) III G]allica[e]/ [leg(ionis) undecima]e Cl[audiae/
leg(ionis)] . . . AE . . . / . . . C.

Prezența legiunii a XI-a Claudia la luptele din Gallia e implicată așadar, sigur, în *cursus honorum* al lui L. Marius Maximus de la Roma. *Exercitus Mysiacus . . . apud Lugudunum* reprezintă un termen tehnic pentru atestarea participării corpului de armată de sub comanda lui Marius Maximus ca entitate separată și nu integrat în *exercitus Illyricus*, condus mai departe de Claudius Candidus⁵³. Pe de altă parte se poate susține faptul că în Gallia componența acestui *exercitus Mysiacus* a fost identică sau foarte aproape identică cu cea de la asediul Bizanțului. În orice caz, corpurile din legiunile I Italica și XI Claudia, împreună cu auxiliile lor,

⁵⁰ Forma *exercitus Mysiacus* se referă mai degrabă la trupele Moesiei Inferior decât la armatele celor două Moesii; cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 18; A. Calderini, *op. cit.*, p. 53; J. Fitz, *ActaArch Hung.*, 14, 1962, p. 91.

⁵¹ A. G. Harrer, *JRS*, 10, 1920, 2, p. 157.

⁵² Vezi nota 34; E. Ritterling, *RE*, 12, 1926, col. 1 414; F. Miltner, *op. cit.*, col. 1 828; A. Stein, *op. cit.*, p. 120, nota 1. Prezența doar a unei părți a armatei Moesiei Inferior și în special a legiunii I Italica, chiar în urma descompletării ei prin plecarea unor vexilații în Italia și apoi în Asia, în fața Bizanțului pare să fi fost suficientă în condițiile în care trupele lui Aemilianus, după o temporară repliere sub zidurile orașului, navighează spre Cyzic. În aceste condiții Bizanțul a fost apărat mai mult de locuitorii săi și eventual citeva mici unități lăsate aici de Aemilianus (Dio Cassius, 74, 10–14).

⁵³ Cf. CIL, II, 4 114 = ILS, 1 140: *Ti Claudius Candidus, dux exercitus Illyrici expeditione . . . Gallica*; vezi J. Fitz, *Latomus*, 25, 1966, 4, p. 844–845.

care constituiau baza armatei comandate de Marius Maximus au fost deplasate și în Gallia⁵⁴, așa cum apare clar precizat în inscripție.

Mai greu de demonstrat este existența unui detașament din legio XI Claudia în *vexillatio exercitus M[oesiacus]* dintr-o inscripție fragmentară de la Vasio⁵⁵. Conținutul carierei personajului necunoscut aduce în schimb noi precizări pentru rolul armatei Moesiei Inferior în războiul civil din 196—197. Având în vedere locul descoperirii inscripției, faptul că în Gallia Narbonensis au avut loc principalele ostilități între Severus și Albinus⁵⁶ și că prezența unui *exercitus M[oesiacus]* în sudul Galliei e greu de dovedit la altă dată decât în 196—197 credem că datarea fragmentului de *cursus honorum* de la Vasio în această perioadă este cea corectă. Este greu de admis că *exercitus M[oesiacus]* sau, după întregirea lui R. Saxer *exercitus M[oesiae Inf(erioris)]* nu e identic cu *exercitus Mysiacus* comandat de Marius Maximus singurul corp de armată din Moesia Inferior cunoscut în sudul Galliei la această dată. Funcția necunoscutului, aceea de *praepositus vexillationis exercitus M[oesiaci/oesiae Inferioris]* sugerează eventual activitatea independentă pentru un timp a unui corp desprins din armata moesică a lui Marius Maximus în jurul *civitatis Vocontiorum* și pus sub comanda unui ofițer de rang ecvestru.

În inscripția de la Allones întregirea r. 6: *leg(ionis) undecima]e Cl[audiae]* este nesigură. Este de admis și posibilitatea *septima]e Cl[audiae]*, diferența de o literă neputînd fi oricum controlată, iar argumentele aduse pentru una sau alta din restituiri ar fi destul de fragile. A. Grenier⁵⁷ a preferat *undecima]e*, ceea ce este perfect posibil. Indiferent dacă este vorba de legio VII sau XI Claudia cert este că *vexi]llation[ibus] leg(ionis) III G[allica]e]* [*leg(ionis) Septima] undecima]e Cl[audiae]* etc. impune concluzia existenței la Allones a unei vexilații mixte formate din detașamente ale legiunilor III Gallica și VII sau XI Claudia⁵⁸. Localitatea se găsește în nordul Galliei și activitatea acestor vexilații comandate de necunoscutul personaj s-ar putea justifica prin suprimarea partizanilor lui Albinus din nordul Galliei, menționată clar de Herodian (3, 8, 1).

⁵⁴ Drumul lui Severus la întoarcerea din Orient prin Moesia Superior și Pannonia analizat amănunțit la J. Fitz, *ActaArh Hung.*, 14, 1962, p. 91; unitățile care l-au însoțit pe Severus la Roma au fost comandate în calitate de *comes Augustorum* de Fabius Cilo care în 196 deținea legația Moesiei Superior: *dux vexill(at)ionum per Italiam exercitus Imp(eratoris) Severi* (CIL, VI, 1 408; E. Groag, *RE*, 6, 1909, col. 1 765); este încă neclar asupra căror *vexillationes* și-a exercitat Cilo comanda sau dacă au fost angajate noi detașamente din armata Moesiei Superior.

⁵⁵ CIL, XII, 1 358 = Saxer, *op. cit.*, p. 59—60, nr. 115 (Civitas Vocontiorum — azi Vasio — Gallia Narbonensis): *equo publico de V dec. praeflecto) coh(ortis) I? Brac] arumaugustanorum] praeposito vexillationi] exercitus M(oesiaci).*

⁵⁶ *Clod. Alb.*, 10, 1; 11, 5; v. Wotawa, *op. cit.*, col. 70—76; M. Fluss, *op. cit.*, col. 1965—1967.

⁵⁷ A. Grenier, *Gallia*, 15, 1957, p. 145—146.

⁵⁸ Asocierea vexilației legiunilor III Gallica la cele ale legiunii VII/XI Claudia și deplasarea lor pentru luptele din Gallia, surprinzătoare la prima vedere, dată fiind participarea acesteia în războiul civil din Orient de partea lui Niger, ceea ce l-a și atras mai târziu pedeapsa mutării sediului de la Raphanae (Syria), în provincia Phoenice (Dio, 55, 23; Ritterling, *op. cit.*, col. 1 523), se poate explica prin relatarea lui Herodian (3, 6, 4—6) care implică angajarea de către Severus a unor trupe orientale, după victoria sa asupra lui Niger, în expediția contra lui Albinus.

Așadar, expresia *apud Lugudunum* din inscripția de la Roma reflectă doar o parte din rolul jucat de *exercitus Mysiacus* condus de Marius Maximus în Gallia.

Sursele literare și inscripțiile analizate demonstrează că legiunea a XI-a Claudia a fost prezentă la toate importantele evenimente din perioada 193—197: *expeditio urbica* (193), *expeditio Asiana* (193—194), asediul Bizanțului (193/4—196), *expeditio Gallica* (196—197) ca unitate profund atașată cauzei lui Septimius Severus. Proporția participării la luptele pentru tron poate fi estimată doar aproximativ. Este posibil astfel ca vexilației plecată în Italia cu M. Aquilius Felix, redusă ca mărime, să i se fi adăugat o alta cu o mărime de 1 000 sau 2 000 de soldați, odată cu *expeditio Asiana*, în timp ce cealaltă jumătate să fi fost destinată asediului Bizanțului. O altă posibilitate este aceea că la *expeditio Gallica* să nu fi participat decît vexilația de la asediul Bizanțului, încadrată în *exercitus Mysiacus* deși este posibilă participarea corpului detașat pentru luptele din Asia, cu Niger. Oricum, perioada 193—197 constituie unul din momentele de vîrf ale istoriei cunoscute a legiunii a XI-a Claudia.

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF LEGIO XI. CLAUDIA IN LATE 2nd CENTURY

ABSTRACT

In the events which took place in the Roman Empire in late 2nd century, crowned by Septimius Severus final victory, legio XI. Claudia played an important part. The participation of the legion in *Expediatio urbica* (193) is proved by two inscriptions from Italy (CIL, X, 6657 and AË, 1945, 80) in which M. Aquilius Felix is mentioned both by Dio Cassius and in Historia Augusta as commander of a legionary vexillation (*praepositus vexillationum*) and, probably some auxiliary corps depending on the legion, as results from the possible completion *vexill(ationum)* which most scholars agreed upon. As a *primus pilus* of legio XI. Claudia Felix was subordinated to L. Valerius Valerianus who appears in an inscription with the title of *praepositus vexillationum felicissimae expeditionis urbicae*, which implies the supreme command of all the vexillations taking part in the campaign against Iulianus in Italy. The whole Severan army in Italy in 193 is styled in HA as *legio* which means military force, troops.

As part of this *legio* the vexillation of the XI. Claudia was shifted by sea to Greece and southern Thrace to take action against Niger (*Expediatio Asiana*, 193—195). The main battles (Perinthus, Cyzicus, Nicaea) were waged by *exercitus Illyricus* under the command of T. Claudius Candidus. The *legio* was put under the command of the same L. Valerius Valerianus and was entrusted the special task of clearing the western parts of Asia Minor of Niger's supporters, who were expelled after the battle of Cyzicus. Aemilianus' attack on Byzantium and Perinthus roused alarm in Moesia Inferior and determined T. Claudius Similis entering upon the exceptional office of *procurator Mysiae Inferioris eiusdem pro-*

vinctae ius gladii (CIL, II, 484). He was then *praepositus vexillationum* which included also legionary vexillations from XI. Claudia. The participation of these vexillations in the campaign in western Asia Minor, along a different route in comparison with that followed by *exercitus Illyricus*, through *Pergam — Thyatira — Efes — Apamea Cibotus* — the province *Lycia et Pamphylia — Tarsus — Aegae* is recorded in three inscriptions from Thyatira, Cibyra and Aegae (CIL, III, 404, 13665, 13616), as well as in a reference to an itinerary *expeditio per Asiam, Lyciam, Pamphyliam et Phrygiam* in the *cursus honorum* of T. Claudius Similis. The office of procurator *cum iure gladii* as well as the command of the legionary vexillations of the XI. Claudia should be dated as far back as 193—195 and not as 195—238 as hypothesized by H.G. Pflaum and A. Stein.

Another part of the legio XI. Claudia was included in *exercitus Mysiacus* which, under the command of L. Marius Maximus besieged Byzantium (*apud Byzantium*, 193—195) (CIL, VI, 1450).

Although the participation of the detachments of legio XI. Claudia in the campaigns against Osrhoene, Adiabene and Atrene is not testified to by direct literary and epigraphical evidence, their presence can be inferred as long as the whole Severan army, *exercitus Illyricus*, under T. Claudius Candidus' command took part in them.

In *expeditio Gallica* (196—197) *exercitus Mysiacus*, under L. Marius Maximus, had also an important role to play. It was shifted from Byzantium (which was finally subdued in 195) in southern Gaul (*apud Lugudunum*). The vexillations of XI. Claudia fought implicitly against Albinus. As to *vexillatio exercitus Moesiacus* from an inscription from Vasio (CIL, XII, 1358), detached probably of *exercitus Mysiacus*, commanded by L. Marius Maximus, one cannot say whether it included vexillations of the XI. Claudia or not. Finally, a fragmentary inscription from Allones (AÉ, 1958, 55), A. Grenier can hypothetically read *undecima]e CI[audiae]*. Although it might as well mean *septima]e CI[audiae]* the former interpretation could represent a direct proof of the XI. Claudia's presence in the conflict between Septimius Severus and Albinus.

Thus new and clearer light is cast on an important episode of the six-century-long history of the Legion from Durostorum.

FIGURE CAPTION

Fig. 1. The itinerary of the vexillation of the Legio XI. Claudia and the expeditionary corps under the command of L. Valerius Valerianus through western and southern Asia Minor, as marked out by inscriptions.